

Sezergül YIKMIŞ*

SÖZLÜK HAZIRLAMA SÜREÇLERİ	DICTIONARY COMPOSING PROCESSES
<p>ÖZET Denemeleri MÖ. 2600'lere kadar uzandığı bilinen sözlükler, sözlük bilimi araştırmalarının ve teknolojiye gelişmelerin artmasıyla hem gelişti hem de sözlüklerin çeşitleri arttı. Geçen süre zarfında bilgi çeşitliğinin artması, kullanıcı yelpazesinin çeşitlenmesi, sözlük kullanım amaçlarının farklılaşması birey ya da kurumları daha işlevsel sözlük hazırlamaya yönelmiştir. İşlev bakımından farklılıklar barındırda da ilk sözlüğün ne zaman ve kim tarafından yazıldığı hakkında ulaşılan veriler farklılık göstermekle birlikte sözcük listesi formunda olan sözlüklerin oluşturulma amacının sözcüklerin kaybolma endişesinden kaynaklandığı görülmüştür. Sıklıkla sözcükleri göstermek ve açıklamak amaçlı oluşturulan sözlükler bilgi edinmeyi ve dil hakimiyetini öğretmeyi de kolaylaştırmayı hedefleri arasında alarak tasarlanmıştır. Sözlükler fayda temelli oluşturulsa da basıldıktan sonra ticari bir araca dönüşmektedir. Basıldıktan sonra yayınevleri için kâr amaçlı bir ürün konumuna geçen sözlüklerden kullanıcıların mümkün olan en yüksek faydayı sağlaması ve ürünü tercih etmesi gerekir. Bu durum sözlük hazırlamanın sözcük listesi oluşturmak olmadığını birden fazla boyutu olan bir süreç olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada en yaygın referans kaynağı olan sözlüklerin hazırlama süreci üzerinde duruldu ve sözlüklerin bu süreçleri; sözlük kullanıcısı, verilerin toplanması ve verilerin birleştirilmesi aşamaları dikkate alınarak üç aşamada incelendi.</p> <p>Anahtar kelimeler: sözlük, sözlük bilim, kullanıcı, bütüncül yapı, parçacıl yapı.</p>	<p>ABSTRACT Dictionaries, whose attempts are known to date back to 2600 BC, have both developed and the types of dictionaries have increased with the increase in lexicology research and technological developments. In the course of time, the increase in the diversity of information, the diversification of the user range, and the differentiation of the purposes of using the dictionary have led individuals or institutions to prepare more functional dictionaries. Although there are differences in terms of function, the data obtained about when and by whom the first dictionary was written differ, but it has been seen that the purpose of creating dictionaries in the form of a word list is due to the worry of words being lost. Dictionaries, which are often created to show and explain words, are designed with the aim of facilitating acquiring knowledge and teaching language mastery. Although dictionaries are compiled on the basis of utility, they turn into a commercial tool after they are printed. Users should get the maximum possible benefit from dictionaries, which become a profit-making product for publishers after they are published, and prefer the product. This showed that preparing a dictionary is not a word list, but a multi-dimensional process. Dictionaries were analyzed by considering three stages: dictionary user, data collection and data combination.</p> <p>Keywords: dictionary, lexicography, user, holistic structure, fragmentary structure.</p>

* Dr., MEB, Eskişehir / Türkiye. E-posta: sezergulykms@yandex.com

Giriş

Sözlükler, bir konuşma topluluğunun üyeleri tarafından kullanılan sözcükleri açıklayan hem temel referans kitabı hem de dilin söz varlığının kaydıdır (Atkins ve Rundell, 2008, s.2; Jackson, 2016, s.45). *Açıklama* ve *aktarma* vurgusunun olduğu bu tanımdan başka sözlüğün farklı yönlerinin belirtildiği çokça sözlük tanımı yapılmıştır. Bergenholtz (çev¹. Corga, 2014, s.18-19), Google üzerinden yaptığı tarama sonucunda ulaştığı yedi tanımdan hareketle iki farklı sözlük tanımı tasarlar:

i. *Metin alımlama, metin üretimi veya çevirisiyle ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde başvurulabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır.*

ii. *Metin alımlama, metin üretimi veya çevirisiyle ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde başvurulabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren ve her biri özgün bir sözlük tanımıyla ilişkili birçok sözlükten oluşan sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır*

Sözlükler, sözcükleri kayıt altına alırken kültürü de muhafaza ederek sonraki nesillere aktarmaktadır. Sözlüklerin oluşumunu insanın sosyal gelişimi ile ilişkilendiren İlhan (2009, s. 535) bu sosyal gelişimin sonucu olan farklı dünya dillerinin farklı kültürler tarafından anlaşılma gereksiniminin doğurduğu yeni bir dil öğrenme ihtiyacının sözlüklerin oluşmasına zemin hazırladığını belirtir.

1. Sözlük Tarihi

Yazının icadıyla başlayan sözlük çalışmaları zamanla ilkelden yetkine doğru evrilmeye başlamıştır. Bunu sözlükçeden sözlüğe geçiş olarak belirten Kocapınar (2014, s.15), sözlüğün ilk adımı olan sözlükçelerin yerleşik hayata geçen toplumların faaliyetlerini kayıt altına alma ihtiyacından doğan idarî ve ticari kaynaklı sözcük listeleri olduğunu belirtir. Bejoint (2016, s.8), bu ihtiyacın kaybolma endişesinden kaynaklandığını, kayıt altına alınan listelerin eski metinlerde kullanılan sözcük listeleri, konuşulan dilin listeleri ya da nesnelere listesini olduğunu, bu listelerin işlev bakımından çeşitlilik gösterse de genel olarak göstermeyi, açıklamayı, bilgi edinmeyi ve dil hakimiyetini öğretmeyi kolaylaştırmak için tasarlandıklarını belirtmiştir.

İşlev bakımından farklılıklar barındırırsa da ilk sözlüğün ne zaman ve kim tarafından yazıldığı hakkında ulaşılan veriler farklılık göstermektedir. Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler şöyledir: İlk çalışma MÖ. XI. yüzyılda Bawetshi tarafından oluşturulan yaklaşık 40.000 kelimelik Çince sözlüktür. Hu-Shin'in MÖ. 150 yıllarında hazırladığı *Shwo-Van* sözlüğü ile Ku-eWang'ın MÖ. 530'da hazırladığı *Yu- Pien* adındaki sözlükleri ise diğer Çince sözlüklerdir. Eski Sümer kalıntılarında Sümer ve Akat dillerine ait çivi yazısıyla yazılmış sözlüğe benzeyen yazıtlara rastlanmıştır. Miladî yılların başına gelindiğinde ise bu dönemde oluşturulduğu düşünülen Grek ve Latin dilleriyle yazılmış *Falyarus Falakus* adlı daha küçük hacimli sözlüklerin varlığından söz edilir. Elde edilen verilere göre, Asurlular alışılmanın aksine çivi yazısının yerine alfabetik yazıyı kullanmaya başlayınca zorluklarla karşılaşmış ve MÖ. 628-622 yılları arasında terk ettikleri eski sembolik sözcükleri toplayıp Ninova'da Asur Banibal'daki Büyük Kütüphane'de koruma altına almıştır. İlk sözlük olarak kabul edilen bir diğer eser ise İskenderiye Müzesinin Kütüphanecisi Bizanslı Aristophanes'in (MÖ. 257-180) hazırladığı sözlüktür. İskenderiyeli Pamhilus'un

¹ Bergenholtz, H. (2013). What is a Dictionary?. *Lexikos*, 22, 20-30. adlı makalenin çevirisidir.

oluşturduğu *Yunanca Sözlük* ile Latinler’de Marcus Verrius Flaccus’un sözlükleri de ilk sözlükler arasında olabilir. (İslam Ansiklopedisi, 2009, s.398; Kahraman, 2016, s.3291)

Sterkenburg (2003, s.8), “Sözlükler ne zaman ve kim tarafından icat edildi?” sorusunun o kadar da ilginç bir soru olmadığını bu soruyla bağlantılı olan tek dilli, iki dilli ya da çok dilli sözlüklerin mi önce yapıldığına dair soruların son yıllarda araştırmacıları daha fazla meşgul ettiğini belirtir. Sözlük tarihçesini ele aldığı çalışmasında kil tabletlerle başlayan sözlük denemelerinin MÖ. 2600 yıllarda Akadlar ve Babillere kadar uzandığını, bu dönemde hazırlanan kil tabletlerde oluşturulan eş anlamlı sözcük listelerinde amacın Sümer dilini erişilebilir kılmak olduğunu belirtir. Bu tabletler ilk hazırlanan sözlüklerin iki dilli olduğunu gösterdiği gibi Eski Çin, Yunanistan, Roma İmparatorluğu, Fransa ve İngiltere’de Orta Çağ’dan beri sözlüklerin ortaya çıkışı ile ilgili de benzer tespitlerde bulunulmuştur. Bu tespitlere rağmen Mezopotamya ve Eski Mısır gibi bölgelerdeki araştırmalar iki dilli sözlüklerin tek dilli sözlüklerden daha sonra oluştuğunu göstermiştir. Çünkü büyük medeniyetlerin benmerkezci yapısı, kültürlerini korumak istemesi ve komşu kültürlerden uzaklaşmaları tek dilli sözlüklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

2. Sözlükbilim

Binlerce yıldan beri çok sayıda sözlük hazırlanmıştır, sözlüklerin ihtiyaç doğrultusunda oluşan bir referans kitabı olması onu dilbilimden başka insan ile ilişkili olan tarih, felsefe, sosyoloji gibi bilim dalları ile de ilişkili hale getirmiştir. Zamanla bilgi çeşitliğinin artması, sözlük kullanıcılarının çeşitlenmesi, sözlük kullanım amaçlarının farklılaşması birey ya da kurumları daha işlevsel sözlükler hazırlamaya yöneltmiştir.

En iyi, en kullanışlı sözlüğü hazırlama ve kullanıcıların sözlükten mümkün olan en yüksek faydayı sağlamasıyla ilgili sorunların ortaya çıkması bu sorunlarla ilgili araştırma ve uygulamaları barındıran bir bilim dalının varlığına gereksinim duyulduğunu gösterir (Baskın, 2014, s.449). İhtiyaçtan doğan bilim dalı için leksikografi ve leksikoloji terimleri kullanılmıştır. Crystal (2003, s. 267), leksikolojiyi anlambilim terimleri içine dahil ederek sözlükleri oluşturan kelime dağarcığı (tarihini içeren) üzerine yapılan bütün çalışmalar için kullanıldığını belirtir; leksikografiyi ise sözlük yazarlarının gerçekleştirdiği sözlük yapmanın bilim ve sanatı olarak tanımlar. Hartmann-Gregory (1998, s.85), leksikografiyi akademik ve profesyonel çalışma alanı olarak tanımladıktan sonra terimin sözlük yapımı ve sözlük araştırması şeklinde iki temel alana sahip olduğunu belirtir: Birincisi ticari kaygıya dayalı kitap yayımı alanı; ikincisi ise dilbilimi, özellikle sözcükbilimle ilgili daha çok bilimsel çalışmalara dayanan alandır. Bununla birlikte bu iki alanın katı sınırlarla da birbirinden ayrılmadığını, sözlük konusunda da henüz uluslararası kabul görmüş standartların olmadığını belirtir. Bu terim farklılığının ve bunun doğurduğu karmaşanın altında yatan en önemli neden bazı araştırmacılarca leksikografinin bağımsız bir bilim dalı olarak değil leksikolojinin bir parçası olarak görülmesidir. Alman dilbilimci Herbert Ernst Wiegand; leksikografinin bir bilim dalı olamayacağını sözlüğün planlanması, sözlük bazasının hazırlanması ve sözlük metninin yazılmasını içeren teorik bir alan olduğunu belirtir (Akt. Usta, 2010, s.94).

Bergenholtz ve Gouws (Çev. Bozkurt, 2014, s.72-85) ise sözlükbilimin ne olduğuna dair yaptıkları kapsamlı araştırmada beş genel tanıma yer vermiş ardından bu tanımlarda yer alan eksik yönleri şu şekilde sıralamışlardır: Hiçbir tanımda, sözlükbilimin bir sanat mı yoksa zanaat mı olduğu bilgisi verilmemiş; ayrıca bu tanımlarda sözlüklerin, özel amaçlı ve genel amaçlı dil çalışmalarını kapsayan sözlükbilimsel ürünler olduğuna değinilmemiş; yine tanımlardan bazılarında sözlükbiliminin kuramsal bileşenlerinin yapısı tamamen açık değildir ve bağımsız bir

bilim dalı mı yoksa dilbilimin alt dalı mı olduğu konusunda da birbiriyle çelişirler. Tanımların eksik yönlerinin birbirinin birleştirilmesiyle oluşturulacak yeni tanımla da telafi edilemeyeceği kanaatine varan Bergenholtz ve Gouws bu tanımlardan birine ulaşan ortalama bir dil kullanıcısının sözlükbilimi ile ilgili doğru bir tanımlamaya ulaşamayacağını ifade ettikten sonra Bergenholtz ve diğerlerinin (1997) yazdığı “The Lemma Leksikograi in the Nordic Dictionary of Lexicography” adlı yazısından hareketle sözlükbiliminin iki türü olduğunu belirtirler:

1. Kuramların gelişimi ve sözlüklerin kavramsallaştırılması; işlevin, yapının ve sözlüklerin bağlamını dikkate alan *metaleksikografi* veya *kuramsal sözlükbilimi*.

2. Somut sözlüklerin planlanması ve derlenmesini içine alan *uygulamalı sözlükbilimi* veya *sözlükbilimi uygulaması*.

Sözlükbiliminin, bilgi teknolojileri ve dilbilim gibi öteki bilim disiplinleriyle ilintili olmakla birlikte bağımsız bir alan olduğunu belirten Bergenholtz ve Gouws, şu kısa ve kapsamlı tanımları yapar: *Sözlükbilimi, var olan eski sözlüklerden hareketle tamamlanmış kuramlarla ilgilenen, geleceğin sözlüklerinin planlanması, hazırlanması işiyle uğraşan bir disiplindir. Çalışmalarında bu disiplin de kendi içinde türlere ayırır: dilbilimsel sözlükbilimi (linguistic lexicography), konu alanı sözlükbilimi (subject ield lexicography) veya derlem sözlükbilimi (corpus lexicography).*

Yerli alan yazınında alanla ilgili terimlere Türkçe karşılık bulma konusunda da sorun yaşanmaktadır. Bunlardan biri *leksikografi* için bulunan Türkçe karşılıklardır. Boz (2011, s.9-13), terim için sözlükbilim(i) ve sözlükçülük terimlerinin kullanıldığını bu karmaşanın leksikografi teriminin yeterince araştırılmamasından ve bilimsel arka planın da oluşturulmamasından kaynaklandığını belirtir. Leksikografi terimi yerine *sözlükçülük* teriminin seçilmesinin temel nedeni olarak leksikografinin bir bilim dalı değil de bir sanat dalı hatta bir meslek alanı olarak görülmesini, bir diğer neden olarak da terimin "sözlükçülük" şeklinde tercüme edilmesini gösterir. Bazı tercihlerin tesadüfi olabileceği üzerinde de duran Boz sözlükçülük teriminin uygulamalı leksikografi (sözlük yazımı ve düzenlemesi), yani leksikografinin "meslek" yönü için yeterli olduğunu fakat "bilim" ile ilgili olan kuramsal leksikografiyi karşılamadığı için *sözlükbilim(i)* teriminin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtir.

3. Sözlük Hazırlama Evreleri

Sözlükler; kullanıcı, amaç, sözlüğün yapısı gibi çok sayıda değişkenin dikkat edilmesi sonucu oluşan referans kitaplarıdır çünkü her sözlük derleme aşamasından sonra ticari bir eşyaya dönüşmektedir. Uzman, ekipman ve süre isteyen çalışmalar olan sözlükler için ayrılacak ciddi bütçelerin karşılanması için üretilen sözlüklerin talebe karşılık vermesi gerekir. Jackson (2016, s.237-252), sözlüklerin hem yatırımcı hem de kullanıcı beklentisini karşılayabilmesi için hazırlama sürecinin şu dört aşamada gerçekleştiğini belirtir: hedef kitlenin tespiti, sözlüğün boyutunun belirlenmesi, verilerin toplanması ve birleştirilmesi. Bu tasniften hareketle çalışmada sözlük hazırlama süreci üç ana başlıkta incelendi:

- 1.Sözlük Kullanıcısı (Hedef kitle)
- 2.Verilerin Toplanması
- 3.Verilerin Birleştirilmesi

3.1. Sözlük Kullanıcısı

Sözlükler öğrenciden turiste, çocuktan yetişkine kadar çok geniş kullanıcı çeşitliliğine sahip olan başvuru kaynaklarıdır. Varantola'nın (2002, s.30-34) dil öğrenenler, profesyonel olmayan kullanıcılar ve profesyoneller olarak gruplandığı kullanıcılar sözlükleri dil öğretimi ve

öğreniminin yanı sıra okuduğunu anlama, metin üretimi ve profesyonel çeviri gibi "öğrenim dışı" faaliyetlerde kullandığını belirtir. Atkins ve Rundell (2008, s.28) kullanıcıları yaşlarına göre küçük ve büyük çocuklar, yetişkinler olarak ayırır bunları da ana dili konuşucuları, dil öğrenciler, genel kullanıcılar veya uzmanlar olarak sınıflandırır. Kullanıcıların amaçlarının da eğitim veya meslekî olmak üzere ikiye ayırır. Sözlük hazırlanmadan önce yapılacak bir saha araştırması ile kimlerin yeni bir sözlüğe ihtiyaç duyduğu belirlenebilir. "Kimlerin" ifadesi kullanıcı profilini tespit etmeye yöneliktir. Kullanıcı profilini belirleyen bazı özellikler vardır bunlar kullanıcının yaşı, ana dili, konuştuğu diğer yabancı diller, dili kullanım becerisi, eğitim düzeyi, sözlük kullanma becerisi, ünvan, mesleği (öğretmen, öğrenci, tercüman, yolcu, kelime oyunu oyuncusu vb.) ve konumu (coğrafi olarak, evde, iş yeri ve eğitim kurumlarında vb.) (Nesi, 2013, s.66). Kullanıcı profili değiştikçe sözlükten beklenenler ve sözlüğün kullanım amacı da farklılaşacaktır bunun için bir sözlük planlanırken alınması gereken en erken karar sözlüğü kullanacak hedef kitlenin belirlenmesidir.

Bir sözlük aynı özelliklere sahip sadece bir kullanıcı grubuna hitap etmeyip bazen birden fazla kullanıcı grubuna hitap edebilir ve sözlük oluşturulurken dikkat edilmesi gereken en önemli faktör sözlüğü kullanacak hedef kitlenin/kullanıcıların özellikleridir. Bir öğrencinin sözlükten beklentisi ile bir uzamanın beklentisi aynı olmayacağından onlar için hazırlanacak sözlüklerin kapsamı da aynı olmayacaktır. Bu önemli tespit sonraki aşamalarda sözlük adına atılacak her adımın nasıl olması gerektiğini belirleyecektir. Kullanıcıların farklılaşması sözlük kullanımı da çeşitlendirmiştir, Atkins ve Rundell (2008, s.29) sözlüğün genel başvuru bağlamında anlamı daha önceden bilinmeyen sözcüklerin anlamını öğrenmek, bir sözcüğün yazım veya sesletimini denetlemek, dil öğrenmek ya da çeviri yapmak, yazınsal tür oluşturmak, bulmaca çözmek, müstakil bir konu üzerinde çalışmak ve sınavlara hazırlanmak için kullanılacağını belirtir. Sözlük kullanıcısının ve kullanım çeşitliğinin sözlük hazırlanmadan önce belirlenmesi, oluşturulacak sözlüklerin amaca hizmet etmesi, ihtiyacı eksiksiz karşılaması açısından son derece önemlidir.

Sözlük hazırlayanlar çalışmalarını genellikle potansiyel kullanıcı grubu hakkında herhangi bir ön bilgi olmadan sezgisel olarak yürütürken son yıllarda "Kullanıcı ne istiyor?" odaklı çalışmalar yürütülmüştür. Bergenholtz, Tarp (1995, s.77-79) *kullanıcı araştırmaları* (user survey)ni konu alan çalışmalarında, sözlük kullanıcılarının tutum ve beklentilerini tespit etmek için yayınevleri ve akademiler tarafından bir dizi çalışma yapıldığını belirtmiş ve bu çalışmaları şu şekilde gruplandırmışlardır: anketler, görüşmeler, tutanaklar ve diğer testler. Nesi (2013, s.63) ise bu çalışmaları Wenker'in tasnifinden hareketle anket çalışmaları, röportajlar, gözlemler, tutanaklar, testler, ödevler ve günlük dosyalar şeklinde altı grupta toplar. Bu çalışmaların sadece sözlük kullanıcılarının davranışlarını açıklamakla kalmadığını aynı zamanda kullanıcıları alışılmadık kullanım kalıplarına yönelme eğiliminde olduklarını da tespit etmiştir.

Bu yöntemlerden yaygın olanı anket yöntemidir. The New Oxford English Dictionary'nin (OED) nasıl kullanıldığını ve kullanıcıların gelecek elektronik versiyondan neler beklediğine dair hazırlanan ankette yer alan sorulardan bazıları şunlardır:

"Sözlüğün ana yapısını oluşturan unsurları ne sıklıkla kullanırsınız?"

"Bir sözlükte mevcut bilgilere ek olarak hangi bilgilerin yer almasını isterdiniz?"

"Sözlükte en sık hangi tür bilgileri arıyorsunuz? (En sık aranan üç bilgiyi belirtin)"

"Sözlüğünüzü en çok hangi tür etkinlikler için kullanıyorsunuz?"

Anket çalışmaları sözlükten beklentinin anlaşılması için istatistiksel veriler sağlasa da örneklem grubunun sorulara kısa sürede cevap vermesi ve kullanıcıların o anki eğilimleri verilerin güvenilirliğini etkilemektedir. Ayrıca sözlükbilimci yönlendirici sorular veya ilgisiz sorular soruların kapsamını istemeden daraltabilir, bu da bilgi verenlerin canını sıkabilir veya yanlış yorumlamaya yol açabilir. Cevap bölümünde yer alan “sık sık” ve “düzenli” gibi spesifik olmayan ifadeler de yanıltıcı cevaplarla sonuçlanabilir (Bergenholtz, Tarp, 1995, s.77-80).

Jakson (2016, s.121), Hatherall’ın anketlere verilen cevaplarla ilgili “Katılımcılar yaptıklarını mı, yaptığını düşündüklerini mi, yoksa yapılması gerekeni mi ya da aslında bu üçünün karışımını mı ifade ederler? sözüne atıfta bulunarak aslında anketlerin sözlük kullanımı hakkında gerçek bir tablo çizmeyeceğini alternatif yöntem olarak katılımcının etkin kullanım anında aramalarını kaydetmesi esasına dayanan “protokol” yönteminin daha gerçekçi veriler sunacağını belirtir. Protokol yönteminde sesli ve yazılı tutanakların her ikisi de kullanılır ve katılımcılar sözlüğe müracaatları (sözlükten yararlanma) sürecinde düşüncelerini konuşarak doğrudan kayıt altına aldıkları için etki altında kalmazlar, veriler yorum bozulmalarına yol açmadan elde edilebilir (Boz, 2015, s.45).

Anketler ya da diğer araştırma yöntemleri, ihmal edilmiş olan sözlük kullanıcısının sürece dahil olmasını sağlamış ve tek yönlü olan sözlük hazırlama sürecinin seyrini değiştirmiştir. Sözlük kullanıcısı sözlük hazırlayıcısı ile temasa geçerek sözlüğe dahil olmaya başlamış, kullanıcı beklentileri sözlüklere yön vermiştir. Burada göz ardı edilemeyecek asıl durum ise kullanıcı araştırmaları sözlüğün içeriği ve işlevi ile ilgili olurken son dönemde bilgi teknolojisinde meydana gelen gelişmeler bilginin sunum şeklinin de çok önemli bir faktör olduğunu gösterir. Teknolojik gelişmeler sözlükleri basılı ortamdan dijital ortama taşıyınca basılı sözlük gruplarına yeni bir sözlük türü olarak elektronik sözlükler dahil oldu. Kullanıcıların tercihleri basılı sözlüklerden taşınır belleklerde (flaş disk, hard disk vb.) ve sanal ortamlarda bulunan sözlüklere doğru değişmeye başladı. Çevrimiçi ve çevrimdışı olmak üzere ikiye ayrılan elektronik sözlükler ve çevrimiçi grupta yer alan sözlükler internet erişiminin olduğu her yerde kullanıcıların kolaylıkla kullanabildiği sözlüklerdir (Boz, 2014, s.31). Arama kutusuna yazılan bir sözcükle kısa sürede sayısız bilgiye ulaşılması hem kullanıcıyı hem de sözlük hazırlayıcılarını sınırlı hareket alanından kurtardığı için bu durum kullanıcıların elektronik sözlükleri tercih etmesini sağlamıştır.

Nesi, elektronik ve özellikle çevrimiçi sözlüklerin kullanıcılara bu kadar zengin bir bilgi sunmasının nedeninin çalışma prensibinde ve bilgiyi depolama şeklinde saklı olduğunu belirtir. Arama kutusuna yazılan sözcüğe tıklanmasıyla sözlüksel bilgileri sunan uygulama “zincirleme” ya da “köprü kurma” adı verilen bir işleyle hafızada o sözcükle ilgili saklı bilgileri görünür kılar (Nesi, 1999, s.61’den akt. Baskın, Birol, 2017, s.152).

Bilgiye erişimin bu denli hızlı olması elektronik sözlüklerin kusursuz olduğu anlamına gelmemektedir. Zeng ve Wang (2016, s.146), elektronik sözlüklerin hızlı ve hafif olmalarına rağmen öğrencilerin sözcük anlamlarını edinirken tahmin yeteneklerini körelttiğini, sınıf ortamında dikkati dağıttığını, öğretmenlerine odaklanmayı engelleyebileceğini belirtmiştir.

Çevrimiçi sözlüklerin kullanımdaki artış Türkiye geneli açısından değerlendirildiğinde farklı bir sorunu gözler önüne sermiştir. Basılı sözlüklerin yaygın olduğu dönemde Türkiye’de sağlam bir sözlük kültürü gelişmemişken elektronik sözlüklerin yaygınlaşmasıyla bu daha da imkansızlaşmıştır. Sözlük kullanıcılarının bilinç düzeyindeki gelişimin yeterli olmaması

kullanıcıların seçici olmalarının önüne geçmiş, internet ortamında arama motorlarının sundukları sözlüklerden faydalanmalarına neden olmuştur (Boz, 2014, s.30)

Bu değerlendirmeler göstermektedir ki günümüzde bir sözlüğün kullanıcılar tarafından tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri hızlı ulaşılabilir olması, bir diğer faktör ise sözlüğün kapsamının ihtiyacı karşılama konusundaki yeterliliğidir. Ulaşılabilirlik ve kapsam faktörleri dikkate alınarak oluşturulduktan sonra ticari bir ürüne dönüşen sözlüklerden bundan sonraki aşamada beklenen ise pazarda yer bulabilmesidir.

3.2. Verilerin Toplanması

Hedef kitle ve ihtiyaçlar belirlendikten sonra sözlüğü oluşturacak verilerin toplanması aşamasına geçilir. Sözlükte kullanılacak verilerin bir kaynağa dayanması gerekir. Jakson (2016, s.243) sözlüklerin önceki sözlükler, fişleme ve derlem olmak üzere temelde üç olası kaynağı olduğunu, bununla birlikte yeni basılmış bir sözlüğün ya var olan sözlüğün yeni bir baskısı ya da yeni bir başlangıç olabileceğini fakat her durumda da sözlük hazırlamanın uzun bir gelenek olduğunu belirtir.

Kilgarriff (2013, s.77'den akt. Bozkurt, 2017, s.181) de sözlük yazmanın

I Kopyalama,

II İç görü (sezgiye dayalı),

III Veriye bakma olmak üzere üç yolu olduğunu belirtir.

Jakson'dan farklı olarak iç görü yöntemi üzerinde duran Kilgarriff, iç görüyle yani sezgisel olarak sözlük hazırlamanın zor olduğunu, gözden kaçabilecek herhangi bir bilginin sözlüğün niteliğini olumsuz etkileyeceğini belirtir. Her iki araştırmacı da hemen hemen aynı veri yolları üzerinde durmuş. Her sözlüğün sonraki bir sözlük için örnek teşkil edeceğini özellikle belirtmiştir.

Svensén, sözlük kaynaklarını birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere ikiye ayırır ve ona göre birincil kaynaklar -gerek yazılı gerek sözlü- gerçek dil materyallerini içermelidir. Bu materyaller: iç gözlem yoluyla elde edilen veriler, fişler ve derlemler. İkincil kaynaklar dilin var olan betimlemelerinden oluşan sözlükler, dil bilgisi çalışmaları ve özel çalışmalardır (2009, s.30). Fiş dosyaları birincil kaynaklardan veri toplamak için en güvenilir yöntem iken derlem yönteminin gelişmesiyle birlikte bu yöntem tarihî sözlük bilim çalışmalarında yer yer kullanılmakla birlikte artık tercih edilmemeye başlamıştır (Svensén, 2009, s.40-41).

Kaynaklar üzerinde duran bir diğer araştırmacı ise Hartman (2013, s.374)'dır. Hartman kaynaklardan önce kaynak çeşitliliğinin doğurduğu sorunlar üzerinde durmuştur. Ona göre elde edilen veriler genellikle dağınıktır ve güncelliğini yitirme eğilimindedir bu yüzden mevcut birkaç kaynaktan gerçek "bilgi"yi seçmenin zor olduğu üzerinde durur. Özele karşı kamu girişimleri, bireysel ve kolektif girişimler, amatör ve profesyonel faaliyetler, konu temelli ve disiplinler arası uzmanlıklar, ticari ve akademik kurumlar gibi farklı yapılar olması ve bu yapılar arasındaki gerilimler nedeniyle doğru bilgiyi edinmenin güçleştiğini belirtmiştir. Sekiz farklı kaynak üzerinde durur, bunlar:

Ulusal diller hakkında bilgiyi elde eden ve belgeleyen kurumlar olan "akademiler",

Akademilerden farklı olarak uzmanların oluşturduğu "dernekler",

Dilbilimsel kullanım üzerine deneysel kanıtları test etmek için oluşturulan "derlem / veritabanları",

Bilgiyi güncellemek ve yeni gelişmeleri takip etmek için kullanılan "dergiler",

Uzman grupları arasında mevcut olan ‐ağlar‐,
Dijital alanda yer alan ‐çevrimiçi sözlükler‐,
Bilgilerimizi ticari kanallar aracılığıyla nasıl sunulacağını belirleyen ‐yayınevleri‐,
‐Üniversitelerde yer alan araştırma merkezleri‐ dir.

Uzmanlar kaynakları böyle tasnif ederken, yayınevleri ise kaynakları fişleme yoluyla veri elde eden geleneksel veri kaynakları ve elektronik derlem çalışmaları ile veri elde eden modern veri kaynakları olarak ikiye ayırmaktadır. Bu yöntemlerin kullanımını inceleyen Bozkurt (2017, s.126-141) yerli ve yabancı² 19 genel sözlük üzerinde yaptığı incelemede yöntem tercihinin yerli ve yabancı sözlüklerde farklı olduğunu görmüştür. Yerli katılımcılar, genel sözlükleri hazırlamak için önceki sözlükleri tarama ve geleneksel fişleme yöntemini kullanırken elektronik derlemi kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Avrupa dilleri genel sözlüklerinin çoğunluğu geleneksel fişleme yöntemiyle birlikte elektronik derlemleri de tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Fişleme yaygın olarak tercih edilen bir yöntem olmasına rağmen kendi içinde sınırlılıkları vardır, bunlar: fişlemeyi yapacak kişilerin yeterlilikleri, kişisel tercihleri ve fişleme sırasında öznel olunması sözlükbirim seçimini olumsuz etkilemektedir. Fişleme yönteminin yeterliliğini etkileyen bir diğer unsur da kullanılacak metinlerin özelliğidir. Yerli katılımcıların tercihi edebî metinler yönünde olurken yabancı katılımcıların büyük bir bölümü metin türleri konusunda daha esnek davranmış dilin genel betimlemesini sağlamak için metinleri çeşitlendirmişlerdir. Ayrıca yerli katılımcılar tercih ettikleri metinlerin yazarlarının Türkçeye hâkim olması gerektiğini ve dil konusunda maharetli olmalarını isterken yabancı katılımcıların neredeyse hiçbirinin bunları gözetmediğini tespit etmiştir.

3.3. Verilerin Birleştirilmesi

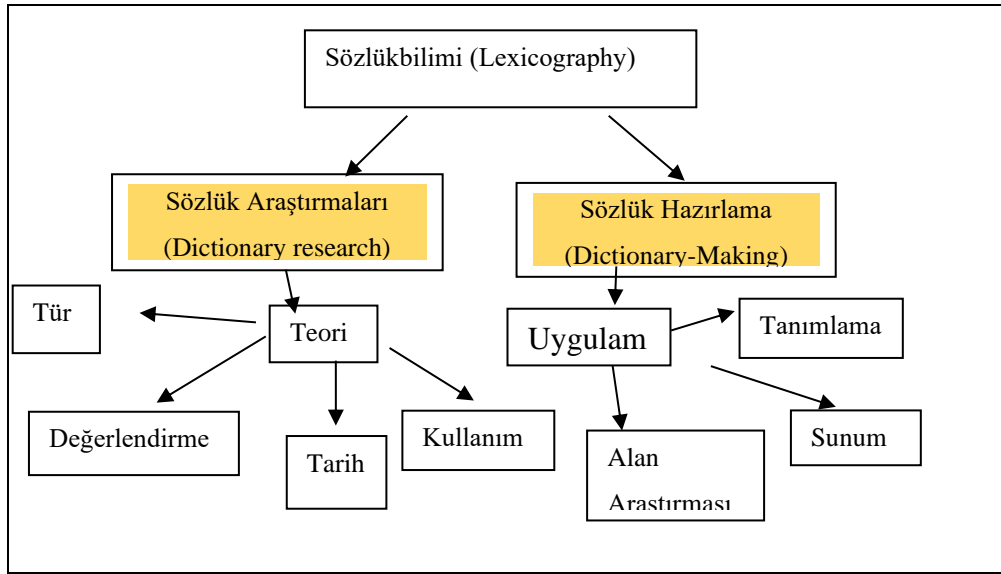
3.3.1. Sözlüğün İç Yapısının Oluşturulması

Sözlük için kullanılacak veriler belirlendikten sonra verilerin nasıl sunulacağına karar verilmesi aşamasına geçilir. Sözlüklerin tipolojik özellikleri, sözlüğün içeriğinin ve bu içeriğin nasıl sunulacağını belirlenmesinde göz önünde bulundurulur. Çünkü sözlüklerde yer alan farklılaşma içeriklerin de farklılaşmasına neden olur. Sözlükte yer alan içeriğin sunulmasına dair herhangi bir katı kural yoktur, bu yüzden sözlükler benzer biçimlerde yapılmış ve sıklıkla gelenek takip edilmiştir.

Hartman ve James, sözlükbiliminin sadece alanla ilgili araştırmaları değil sözcüklerin seçimi, birleştirilmesi ve sunumunu da içerdiğini yani sözlükbilimin hem kuramsal hem de uygulama alanı olduğunu belirtirler ve bu durumu şu şekilde göstermişlerdir (1998, s.86):

² Çalışmada yer alan **Genel Türkçe Sözlükler**: Türk Dil Kurumu: Türkçe Sözlük, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Dil Derneği Türkçe Sözlük, Güzel Türkçenin Sözlüğü; **Avrupa Dillerinin Genel Sözlükleri**: Oxford İngilizce Sözlüğü, Macmillian İngilizce Sözlüğü, Longman Çağdaş İngilizcenin Sözlüğü, Il Devoto ve Oli İtalyan Dilinin Söz Varlığı, Leh Dilinin Sözlüğü, Fince: Dil Ofisi Sözlüğü, Malta Dili Sözlüğü, Sloven Dili Sözlüğü, Almanca: Canoonet Almanca Sözlüğü, İsveç Dil Akademisi: İsveç Dilinin Sözlüğü, Norveç Dili Sözlüğü, Büyük Macar Dili Sözlüğü, Rumen Dili Sözlüğü, İspanyol Dilinin Sözlüğü, Almanca Sözlüğü Jacob Grimm ve Wilhelm Grimm'dir.

Şekil 1. Sözlükbilim kuramsal ve uygulama alanı (Hartman ve James, 1998, s.16)

Sözlüğün oluşturulması tablodaki gibi sözlükbilimin uygulama alanına girmektedir ve basılı bir sözlüğe bakıldığında sözlükte sırayla şu bölümler yer alır:

- Sunuş yazısı
- Sözlüğün kullanımıyla ilgili açıklamalar
- Çeviriyazı Alfabeti
- Kısaltmalar
- İşaretler
- Sözcük listesi
- Sözlük kullanımına yardımcı olan işaretler
- Yararlanılan kaynaklar
- Şekiller vb.

Yukarıda sıraladığımız sözlüğün bu yapısal bileşenlerini Svensén (2009, s.77-78); megastructure, macrostructure ve microstructure olmak üzere üç bölüme ayırır. Hartmann (2003, s. I:5) da *Lexicography* adlı çalışmasının giriş bölümünde sözlüğün altı bölümden oluştuğunu belirtir:

Mega yapı (megastructure), sözlüğün gövdesini oluşturan tüm metin yapısı.

Makro yapı; sözcük listesiyle ilintili olarak madde başlarının düzenlendiği, sıklıkla alfabetik sırada olduğu bölüm.

Mikro yapı, girdilerdeki bilgi kategorilerinin sıralı düzenlenmesinin olduğu bölüm.

Gönderme yapısı (mediostucture, cross-referance structure), bileşenler arasında çapraz gönderim sistemidir.

Erişim yapısı (access structure); kullanıcılar için yön gösteren işaretlerdir.

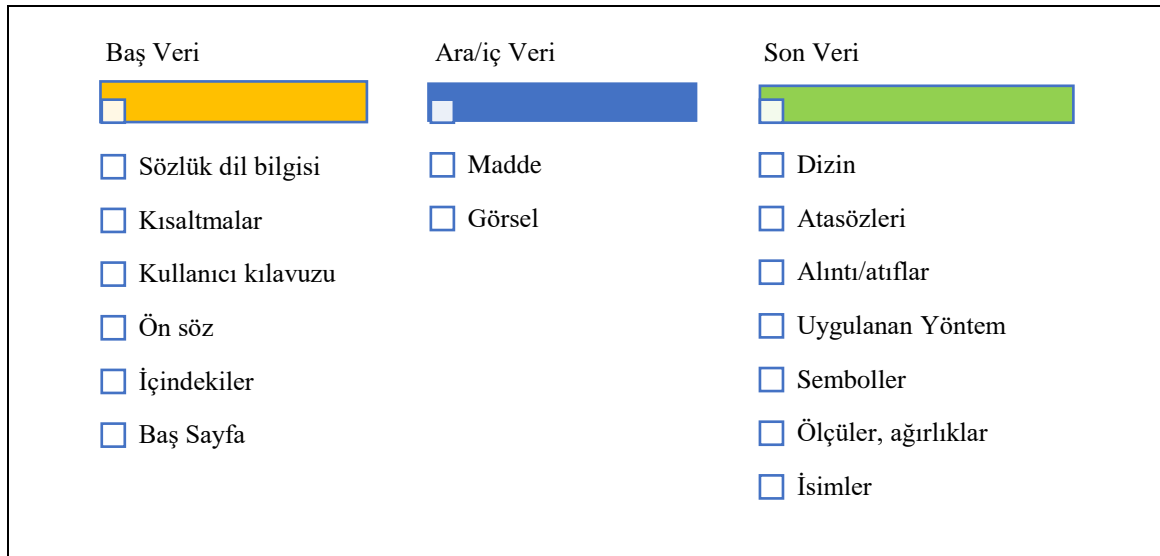
Dağılım yapısı (distribution structure); sözlüksel ve ansiklopedik bilgi arasındaki ilişkidir.

Sözlüğün Mega Yapısı (Bütün yapı³): Bir sözlüğün ana bileşenleri arasındaki ilişkiler düzeni olan bütün yapı; bir referans çalışmanın bileşen parçalarının toplamı, macrostructure

³ Sözlüğün bileşenleri için kullanılan Türkçe karşılıklar, Aslan, E. (2020). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri). *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9/23, s. 155-169. adlı çalışmadan alınmıştır.

(bütüncül yapı, sözcük listesi) ve dış yapının birleşimidir. Dış yapı sözcük listesinin etrafında oluşan bileşenlerdir. Bu yapının içinde yer alan unsurlar sözlüğün kendisi hakkında bilgi sağlayan, onun erişim yapısının öğeleridir. Bir sözlüğün dış yapı bileşenleri genellikle kullanıcılar tarafından fark edilmeden geçen bölümlerdir. Bu bileşenler şunlardır:

- Sözlüğün kapağındaki bilgiler,
- Sözlüğün nasıl kullanılacağı ile ilgili bilgileri, bir sözlüğün amacını, hedeflenen kullanıcı grubunun ve kapsamının uzman olmayanların da anlayabileceği bir şekilde açıkça ifade edildiği önsözler,
- Yazar (lar)ın bilgileri,
- Basımevi bilgileri,
- Teşekkür yazıları,
- Katkıda bulunanlarla ilgili bilgiler,
- Sözlüğün bütüncül yapısının anlaşılmasını sağlayacak yardımcı öğeler (sayfa numaraları, sayfaların üstünde yer alan madde başı buldurucular, etiketler, görseller, indeks vb.),
- Kaynakçayı, dil bilgisi kurallarını, yazım, sesletim, özellikle gezginler için hazırlanan sözlüklere yerleştirilen ağırlık, ölçü ve para birimlerine ait bilgiler, coğrafi bilgiler ve özel tanımlayıcı kelime listelerini içerir. (Svensén 2009, s.379-387; Hartmann, James 1998, s.93)

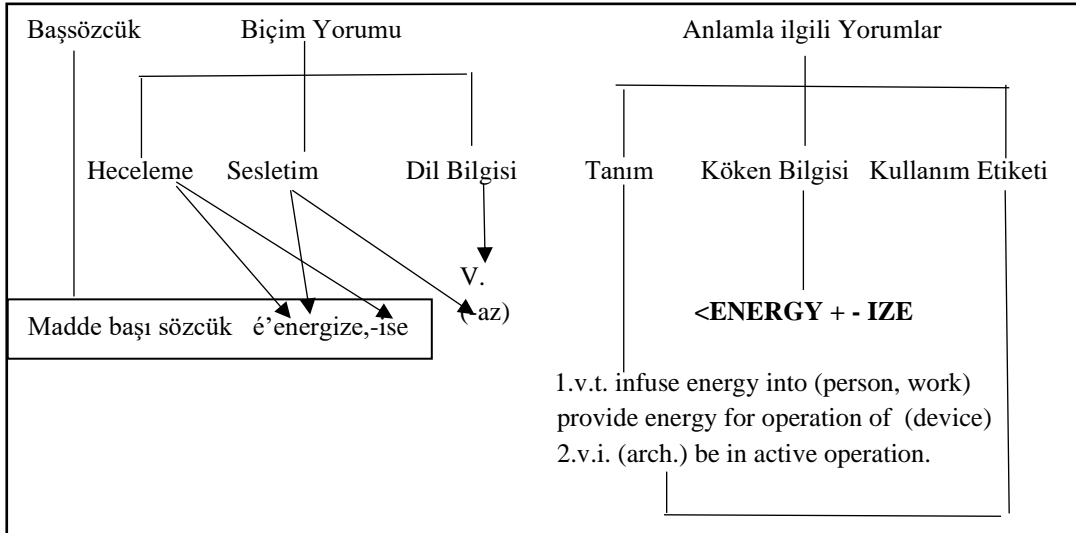
Şekil 2. Büyük yapı (Bütün yapı ve Dış veri/unsur) tablosu (Hartmann, James 1998, s.92)

Sözlüğün Macro Yapısı (Bütüncül yapı): Kapsamlı liste (list) olarak da adlandırılan bölüm sözlük gövdesinde yer alan alfabetik sözlük listesinin bulunduğu bölümdür (Hartmann, James, 1998, s.91). Alfabetik sıralama (A'dan Z'ye) en fazla tercih edilen sıralama yöntemi olsa da farklı yöntemler de tercih edilmektedir. Svensén (2009, s.78); makro yapının, madde listelemesinde yer alan maddeler arasındaki ilişki ve bunların sıralanması olduğunu belirtir. Bu yapıyı maddebaşlarının yazımına (alfabetik makro yapı) ve maddebaşlarının anlamına (sistemik makro yapı) dayandırır. Alfabetik yapının da kelime kelime (Word by Word) harf harf (Letter by letter), ters sıra (ters dizim) şeklinde farklı sıralama çeşitlerinin olduğunu belirtir. Svensén sistemik yapıyı ise şöyle açıklar: Teknik sözlüklerde kullanılan sistemik yapıda belirli bir konu alanına ait kavramlar farklı tematik gruplara veya ana alanlara atanarak listelenir. Her alanda kavramlar ve onların ilişkilerini (üst anlamlılık, alt anlamlılık ve eşit anlamlılık) açıklayan kavramsal

sistemlerde düzenlenir. Bu kavramsal sistemler mümkün olduğu kadar sözlüğün makro yapısında yansıtılmalıdır. Her maddebaşı, kavramsal sistem içinde ilgili/benzer kavramın yerini gösteren kendine özgü özelliklerle yerini almalıdır (2009, s.368-378).

Kocapınar, TDK tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük'ün 11. baskısında (2011) "ayak" kelimesinden hareketle listeleme nasıl yapıldığını şu şekilde açıklamıştır: Önce ayak kelimesinden türeyen kelimeler art arda sıralanmış, ayakkabı kelimesinden türeyen kelimeler ayrı maddebaşı altında verilmiştir. Köken olarak ilişkili sözcükler tek maddede toplanmayıp ayakla ilintili olan birleşik kelimeler, tamlamalar ve terimlere ayak maddebaşının sonunda ok işaretiyle gönderme yapılmıştır ve bu sözcükler daha sonra bağımsız maddebaşları olarak alfabetik sırada yerini almış ve açıklanmıştır (2014, s.51).

Sözlüğün Micro Yapısı (Parçacıl Yapı): Mikro yapı, maddebaşının yapısının tasarımını gösterir. Makro yapıdan farklı olarak burada sözcüğün semantik ve biçimsel olmak üzere iki alana ait yorumlar vardır. Biçimsel yorum yazım, sesletim, heceleme, gramerden; semantik yorum ise tanım, kullanım, köken bilgisinden oluşur. Eğer girişin birden fazla anlamı varsa bunların her biri için (alt madde olarak) bilgi verilir. Hartmann-James, tasarımı şu şekilde şematize etmiştir (1998, s.94):

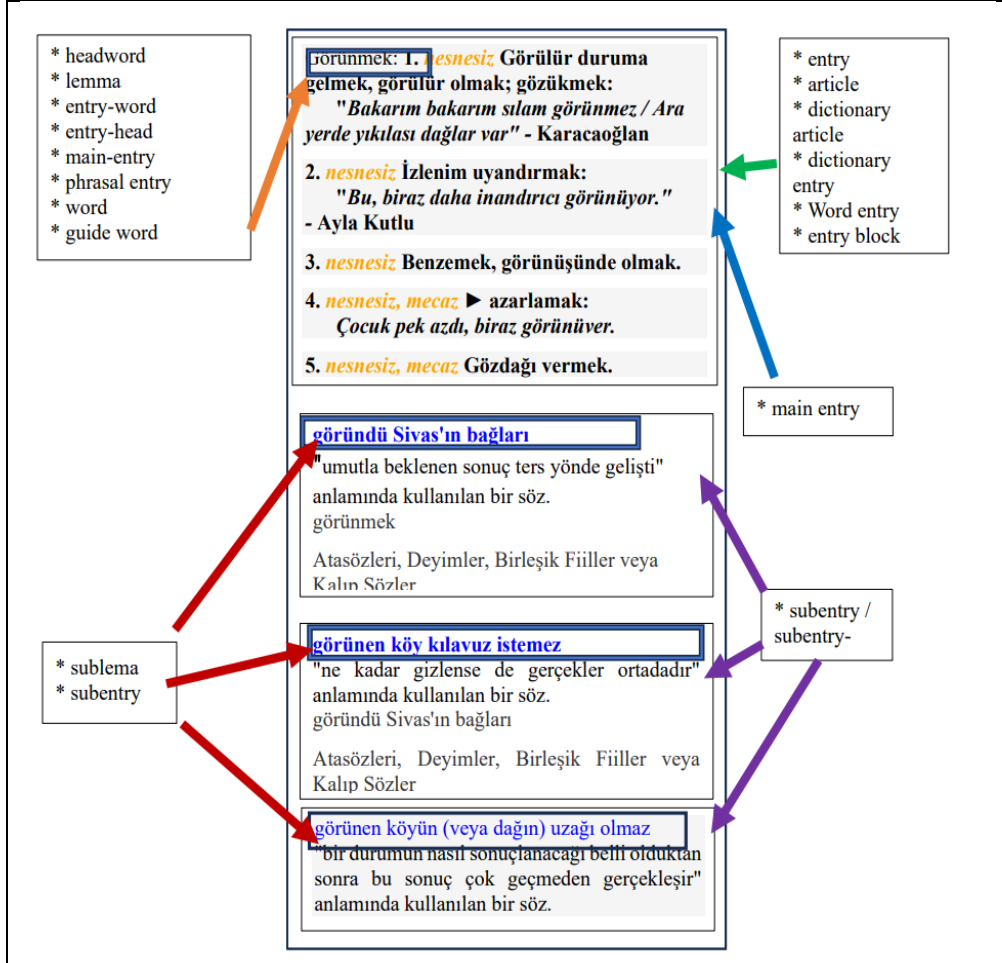

Şekil 3. Micro yapı (parçacıl yapı) (Hartmann-James,1998, s.94)

Hartmann-James (1998, s.98) kullanıcıların bütüncül yapının en küçük parçası olan parçacıl yapıyı inceleme konusunda yeterli başvuru becerisine sahip olamayabileceklerini bunun için açık yönlendirmelerin yer aldığı yönergelerin bulunması gerektiğini belirtir. Sözlük (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s.xvii)'te "Sözlük nasıl kullanılmalı?" bölümünde madde yapısının içeriği hakkında bilgi verilerek kullanıcının verimli şekilde faydalanması hedeflenmiştir.

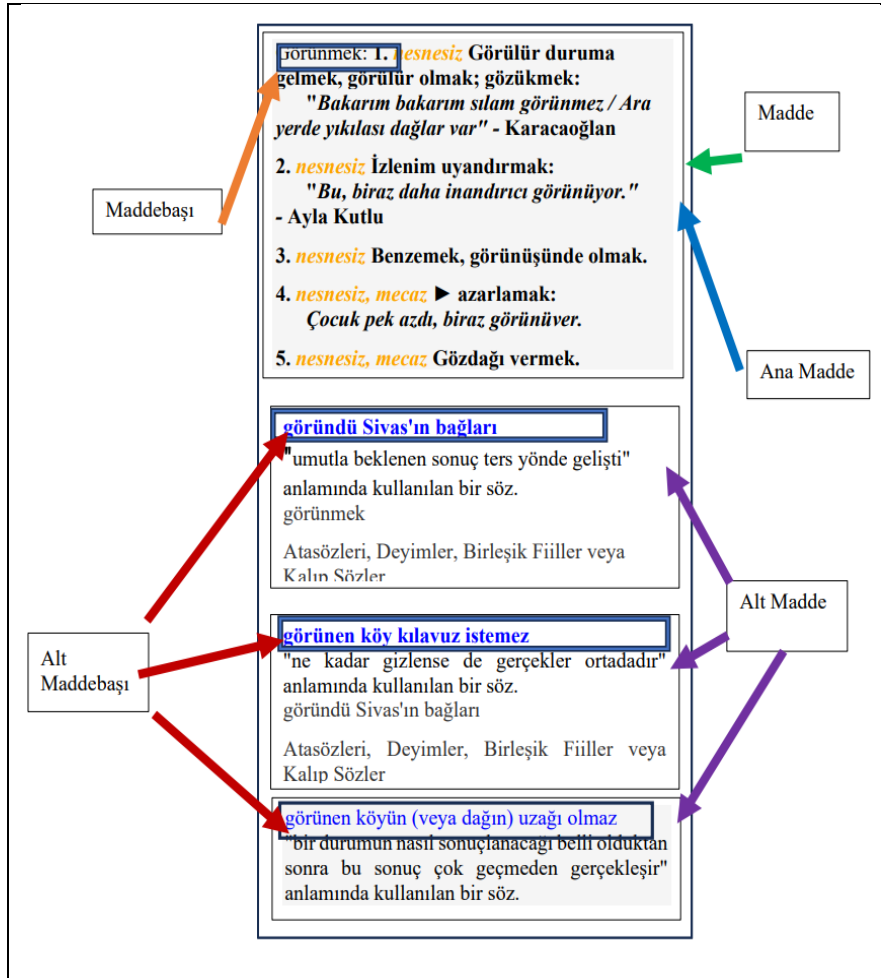
Şekilden de görüldüğü üzere parçacıl yapı biçim ve anlama dair bilgilerin tasarlanarak sunulduğu ve tasarlanan her birime ayrı adlar verildiği bölümdür. Parçacıl yapının bölümlerini ele almadan önce terimler ve Türkçe karşılıkları ile ilgili mevcut durumun değerlendirmesi yapılacaktır. Alan araştırmalarında parçacıl yapı içinde yer alan madde birimi için "headword, lemma, entry" gibi terimler kullanıldığı görülmektedir. Bu terimlerin aynı kavramı karşıladığı konusunda hem fikir olan araştırmacılar olmakla birlikte aksi görüşler de mevcuttur. Bilgin, konuyla ilgili İngilizce terimlerin fazla olduğunu bunun da terimlere Türkçe karşılıklar bulunurken

anlam bulanıklığına neden olduğunu belirtir. Kullanılan terimleri şu şekilde göstermiştir (2015, s.103):

Şekil 4. Parçalı yapı içinde yer alan birimler için kullanılan İngilizce terimler (Bilgin, 2015, s.103)

Bunlardan *entry*, *main entry*, *subentry*, *headword*, *lemma* ile ilgili tanım ve değerlendirmelerden sonra terim karşılıklarını önermiştir. *Entry* terimi başvuru kaynaklarında, maddebaşından başlayıp bir sonraki maddeye kadar olan temel başvuru birimi için kullanılmaktadır. Yaygın olarak madde terimi kullanıldığı için *madde*'nin uygun olduğunu; *main entry* teriminin herhangi bir terimle karşılanmadığını fakat *subentry* terimi yerine alt madde ve iç madde terimlerinin kullanıldığını bu karşıtlık ilişkisinden hareketle *main entry* terimi için *ana madde*, *subentry* terimi için de *alt madde* terimlerinin uygun olacağını belirtir. *Headword* terimi yerine alan yazında maddebaşı teriminin tercih edildiğini asıl sorunun *lemma* terimi ve bunun için kullanılan yerli terimlerde olduğunu belirtir ve bu terim için bir karşılık önerisinde bulunmaz. Bu terimle ilgili bir anlam bulanıklığı olduğunu yukarıda önerilen her terim önerisinin alan yazında lemma için de kullanıldığını bunun önüne geçmek için İngilizce sözlükbilim(i) kaynaklarında lemma terimiyle karşılaştıkça hangi kavramı gösterdiğinin saptanıp ona göre çevirisinin yapılmasının anlam bulanıklığının önüne geçebileceğini belirtir. Mevcut terim önerilerini şu şekilde uyarlamıştır:

Şekil 5. Parçacıl Yapı İçinde Yer Alan Birimler İçin Kullanılan Türkçe Terimler (Bilgin, 2015, s.102)

Maddebaşı (headword): Sözlüğün yapısında maddenin başladığı konum için tercih edilen maddebaşı, sonraki maddebaşı konumuna kadar izahı yapılan birimdir. Hartman ve James, başvuru kaynağında maddebaşının bütüncül yapıyla iki tür ilişkisi olduğunu belirtir: Maddebaşı, sözlük hazırlayıcısının ortaya koyduğu ve kullanıcının listelenmiş bilgiler bulabildiği tüm bütüncül yapılar içinde edinilebilirlik noktası oluşturduğunu belirtir (2002, s.83). Bütüncül yapısı alfabetik sıralamadan oluşan sözlüklerde maddebaşı, sözcük listesinde maddenin sözlükteki yerini gösterir (Svensén 2009, s.93). Alan yazınında maddebaşı yerine sıklıkla *sözlükbirim* terimi tercih edilir. GTS⁴, terimi "sözlükte maddebaşı olarak yer alacak anlamlı söz varlığı, leksik birimi." şeklinde tanımlar. Vardar (2002, s.185) ise bir tek anlambirimden oluşan dilbilgisel nitelik taşımayan yapılar olarak tanımlar. Boz, hem *sözlükbirim* hem de *maddebaşı* terimlerini (2011, s.43) Bozkurt ise sadece *sözlükbirim* (2017) terimini tercih etmiştir. Hartmann ve Jakson (2002, s.83) *lexeme* teriminin sözlüklerde maddebaşı ile aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığını ve dilbilimsel söz varlığı çalışmalarında temel birim olduğunu öne sürer.

Veri toplama aşamasında sonra da elde edilen verilerden hangisinin sözlüğe alınacağı ya da hangi birimlerin *sözlüksel öge* (lexical item) olarak tercih edileceği aşamasına geçilir. Svensén, veri seçiminin temelde iki şekilde olacağını belirtir: temsil yeteneği ve kullanıcı ihtiyaçlarına uygunluk. Seçilen verilerin temsil yeteneğinin katı bir istatistiği olmadığını bu konuda farklı görüşlerin olduğunu belirten Svensén (2009, s.63-65) oldukça sık kullanılan kelimelerin göreceli

⁴ sözlük birimi ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr), (çevrimiçi) 20 Nisan 2021.

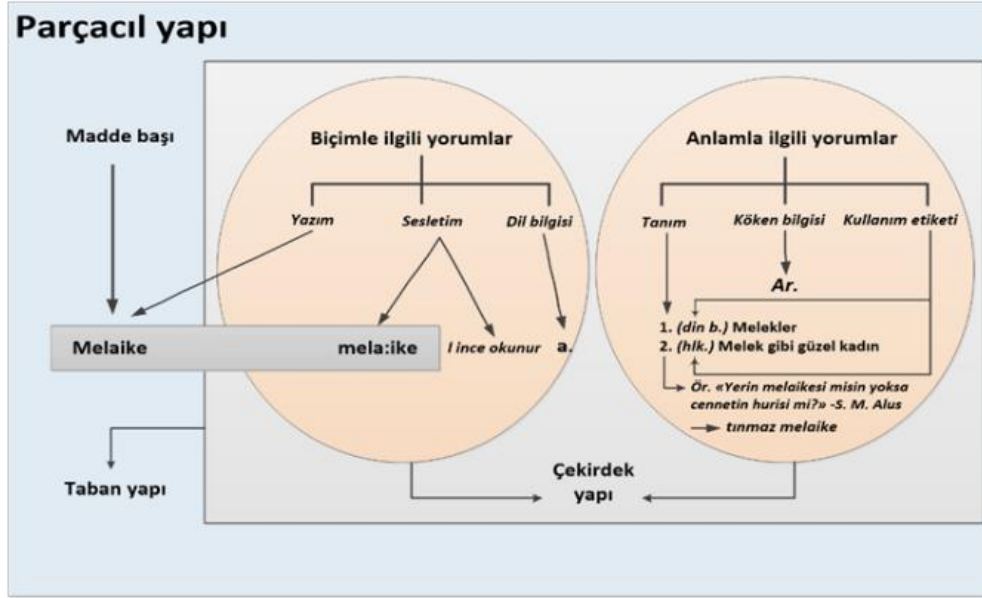
önemi konusunda dahi bir fikir birliğine varılmadığını belirtir. Şans eseri olabileceği gibi tamamen sözlükbilimcinin bireysel tercihleri ya da ilgi alanın belirli bir konu olmasından dolayı bir konunun diğerinden daha fazla temsil edilmesinin yaşanacak sorunlardan biri olabileceği üzerinde durur. Bu yüzden veri seçiminde kişilerin en basit anlamıyla dilin tipik ve merkezi görüşleri olarak algılan şeyleri ele almasının, kelime ve kelime kombinasyonlarının mümkün olduğu kadar çoğunu da içerecek şekilde olmasının temsil açısından sağlıklı olabileceğini ifade eder. Sözlük verilerinin seçimi temsili olsa bile asıl soru kullanıcının gerçekten temsili bir sözlüğe ihtiyaç duyup duymadığıdır. Geleneksel sözlükbilimciler sık tercih edilen kelimelerin önemli olduğunu düşündükleri için bu kelimeleri sözlüğe alma eğilimindedir. Fakat yapılan araştırmalarda kullanıcıların sık kullandıkları sözcüklere nadiren baktığını bu yüzden sık kullanılan sözcükler yerine az tercih edilen ve zor sözcüklerin seçilmesinin ve sık kullanılan sözcüklerin üstünkörü açıklanmasının daha faydalı olacağını belirtir. Hiç bakılmayan bir maddebaşı nasıl faydalı olabilir ki? Sorusu da görüşünü destekler niteliktedir.

Jackson (2016, s.17) bir dilin söz varlığında yer alan ve sözlükte maddebaşı olarak ortaya çıkan birimleri sözlükbirim (lexeme) olarak adlandırır. Sözlükbirimlerin tek sözcükten oluşmayıp birden fazla sözcükten de oluşabileceğini de ilave ettikten sonra bu durumla ilgili şu örnekleri sıralar: “warble fly” (nokra sineği), “war chest” (savaşta toplanan para), “ward of court” (mahkeme vesayetindeki çocuk). Kısaltmaların ve eklerin bazı sözlüklerde sözlükbirim olarak dâhil edilmediğini de eklemektedir.

Bozkurt (2017, s. 32) sözlükbirimlerin seçiminin sunumundan daha önemli olduğunu *sözlükselleşme* (Lexicalization) terimi üzerinde durarak ifade eder. Sözlükselleşme, dilin söz varlığında yer alan sözcüklerin sözlüğe geçiş aşamasını içine alan süreçtir. Vardar (2002, s.185), sözlükselleşmeyi dilbilgisel bir birimin sözlüksel bir birime dönüşmesi olarak tanımlar. Hartmann ve James (1998, s.84) de “Bir sözcük veya ifadenin, bir sözlükbirim durumuna geçme süreci veya atanması sonucu.” biçiminde tanımlamaktadır. Bozkurt, konuyla ilgili yaklaşımları değerlendirdikten sonra bu tanımlara “sözlük” ifadesini de dahil ederek şu tanıımı yapar: *Farklı yollarla oluşturulmuş ya da dilde zaten mevcut olan sözcükler veya sözcük öbeklerinin var olan anlamları ya da bunlara yeni anlamlar yüklenmesi veya başka bir dilden ödünçleme olarak alınan yapıların sözlüklere dâhil edilme sürecidir. Sözlükselleşme bir süreçtir ve bu sürecin sonunda sözcükler bağlama ihtiyaç duymadan sözlükte maddebaşı olabilirler* (2017,s.35).

Bir sözcüğün yerleşikleşmesi yayılmasına ve zamana karşı dirençli olmasına bağlıdır. Buna yayılma açısından baktığımızda teknoloji bu durumu daha da hızlandırmıştır. Yaygınlaşma da yayılmayla eş zamanlı olarak ilerlemektedir. Buna rağmen günlük dilde yer alan sözcükler ölçünlü dille sınırlandırılmış sözlüklerde bulunan listelerde yer almayabiliyor bu durum derlem taramasından kaynaklanan listeleme eksikliklerini de göstermektedir.

Maddebaşı olan sözcükler belirlendikten parçacıl yapıya ait bilgiler yerleştirilir. Aslan (2020, s.160), bu bilgileri Hartman ve James’ın tablosundan hareketle “melaike” maddesine şu şekilde uyarlamıştır:

Şekil 6. Parçacıl Yapının Türkçe Sözlükte Uygulanışı (Aslan, 2020, s.160)

Dil bilgisel bilgi (grammatical information): Maddebaşı olan sözcüğün kökenini, sözcüğün çoğul biçimini, sözcüğe gelen yapım eklerini, sözcük eylem ise geçişli /geçişsiz olma durumuna dair bilgileri içerebilir. Genel sözlüklerde bu bilgiler sınırlıdır (Hartmann, James, 1998, s.64).

Sözcük türü bilgisi (part of speech): Bu bilgi genellikle kısaltmalarla ya da kodlamalarla verilmektedir. Sözlüğün türü sözcük türü bilgisinin yüzeysel mi ya da ayrıntılı mı olmasını belirler (Ör. Öğrenci sözlükleri ya da dil bilgisi sözlükleri) (Hartmann, James, 1998, s.106)

Sesletim bilgisi (pronunciation/phonological information): Sesletim bilgisi, kullanıcı sözlüklerinde madde başının yorumunda verilen sözcükte yer alan sesleri gösteren biçimle ilgili bilgilerdendir. (Svensén, 2009, s.114)

Köken bilgisi (etymology): Maddebaşının anlamla ilgili yorumlarından biridir. Bu bilgi genellikle sözcük başka bir dilden ödünçlenmişse verilmektedir. Maddebaşı aynı dile aitse bu bilgi verilmez. Yine sözlüğün türüne ya da hazırlandığı dile göre bu bilgi ayrıntılandırılabilir: Örneğin sözcüğün ek-kök ayrımı, tarihi gelişimi vb. (Burkhanov, 1998, s.79). Boz, Türkçe sözlüklerde özellikle Batı kökenli sözcüklerin farklı köken dillerindeki biçimlerinin verildiği durumlarda kullanıcıda ciddi kafa karışıklığı oluştuğunu belirtmektedir. “Sigara” örneğinden hareketle ele aldığı sorunda sigara kelimesinin 13 farklı sözlükte köken dilinin biçimlerine bakılmış, sözlüklerin bir kısmı İtalyanca ve İspanyolcayı köken dili olarak gösterirken çoğunluğu da Amerikan Yerli dili olarak vermiştir. Durumla ilgili karmaşanın önüne sözlük yazarlarının Batı kökenli sözcüklerin tarihi süreci hakkında yapacakları titiz çalışmalarla geçilebileceğini belirtmiştir (2011, s.9-26).

Tanım Bilgisi (Definition Information): Maddebaşının bağlamda kullanılışıyla ilgili örnek tümce ya da öbek sunar (Svensén, 2009, s.281-288). Örnekler nesnel bir araçtan alınmalıdır. Örneğin nereden alındığı bilgisi önemlidir. Tümce örnekleri; alıntılar, dosyalar ya da derlemlerden elde edilebilir ya da sözlüğü oluşturanlar tarafından da hazırlanabilir (Hartmann, James, 1998, s.53).

Çapraz gönderim (cross-referance structure/ mediostructure): Maddebaşı tanımlandıktan sonra kullanıcıyı ilgili diğer maddelere yönlendiren ok, işaret ve sözcük

kısaltmalarından oluşan yönergelerdir. Bu yönerge yalnızca başka bir madde başına yönlendirmez, ayrıca bir kaynak kitaba, bir makaleye, bir panel metnine vb. de yönlendirebilir (Svensén, 2009, s. 388-97) (Hartmann, James, 1998, s. 32) (Burkhanov 1998, s. 51-52).

Sonuç

Binlerce yıldan beri çok sayıda sözlük hazırlanmış ve hedef en iyi, kullanıcıların sözlükten mümkün olan en yüksek faydayı elde ettiği sözlüğü hazırlamak olmuştur. Bu hedefin karşılanabilmesi alanla ilgili araştırmaları ve sistematik uygulamaları barındıran yeni bir bilim dalını doğurmuştur. Sözlükbilimi olarak adlandırılan bu bilim dalı, kendi sınırları çerçevesinde yapmış olduğu kapsamlı çalışmalarla sözlük hazırlamanın iyi planlanmış bir süreç doğrultusunda gerçekleştiğini göstermiştir.

Sözlük hazırlama; kullanıcı, veri ve verilerin sunumu olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Kullanıcı profili sözlüğün kullanım amacını belirleyen en önemli unsur olduğu için sözlük planlanırken alınacak ilk karar sözlüğü kullanacak hedef kitlenin belirlenmesidir. Kullanıcı profilini belirleyen bazı özellikler vardır bunlar kullanıcının yaşı, ana dili ve bildiği yabancı diller, dil yetisi, sözlüğü kullanma becerisi, eğitimi, mesleği gibi. Kullanıcılar sözlükleri bir sözcüğün anlamını, yazımını, telaffuzunu kontrol etmek için ya da çeviri yapmak, bulmaca çözmek gibi farklı işlevlerde kullanabilirken yazınsal bir tür oluşturmak için de kullanabilirler. Bu farklılaşma kullanıcı ihtiyacının ne olduğunu tespit etme noktasında farklı yöntemler kullanılmasına neden olmuştur. Önce sezgisel olarak yaklaşılan kullanıcı beklentisine sonra anket yöntemi gibi yöntemler kullanılarak sistematik yaklaşımıştır. Sözlük için kullanılacak verilerin belirlenmesi aşaması gerçekleştirildikten sonraki aşama bu verilerin hangilerinin kullanılacağı ve nasıl sunulacağına karar verilmesi aşamasıdır.

Basılı bir sözlüğe bakıldığı zaman sözlük *bütün yapı*, *bütüncül yapı* ve *parçacıl yapı* olmak üzere üç bölüme ayrılır.

- Bütün yapı sözlüğün gövdesini oluşturan metin yapısıdır.

- Bütüncül yapı, sözcük listesiyle ilintili olarak girişlerin düzenlendiği, bunun da genellikle alfabetik sırada olduğu bölümdür.

- Parçacıl yapı, girdilerdeki bilgi kategorilerinin sıralı düzenlenmesinin olduğu bölümdür.

Çalışmanın alanı basılı sözlüklerin hazırlanma aşaması olsa da son zamanlarda kullanıcılar tarafından tercih edilen bir diğer sözlük türü ise çevrimiçi sözlüklerdir, bu sözlüklerin kullanımındaki artış hem kullanıcının beklentisi hakkında ipucu vermekte hem de güvenilir bilgiye ulaşma konusunda yaşanacak sorunlar hakkında da temkinli olmaya yöneltmektedir. Bir sözlüğün tercih edilmesindeki önemli faktörler hızlı ulaşılabilirliği ve sözlüğün ihtiyacı karşılama konusundaki yeterliliğidir. Bu durumda dikkat edilmesi gereken, oluşturulduktan sonra ticari bir ürüne dönüşen sözlüklerin pazarda yer bulabilmesi için ulaşılabilirlik ve kapsam açısından kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamaıdır.

Extended Abstract

Dictionaries, which are basically based on the transmission and explanation of words, are reference books used by a speech group. The need to learn a new language arising from the need to understand different world languages and cultures paved the way for the formation of dictionaries. As the first step in dictionary studies, dictionaries are lists in which societies record words of administrative and commercial origin. These lists, which arose from the concern of being

lost, were designed to facilitate showing, explaining, obtaining information and teaching language mastery. Over time, many civilizations have created dictionaries, but the main research on dictionaries is not when or by whom they were invented, but whether they are monolingual, bilingual or multilingual.

Due to factors such as the change in expectations from dictionaries and the increase in the variety of dictionaries, both more functional dictionaries and a branch of science related to the field were needed. Although there are researchers who argue that Lexicography, which emerged in line with this need, is not a branch of science, there are also widespread opinions that lexicography is divided into two main subfields: theoretical and practical.

Dictionary preparation involves three phases: identifying users, gathering data, and merging data. To prepare a dictionary effectively, it is critical to identify and define the target audience first. The user profile is determined by factors such as age, language proficiency, education level, and profession. The preparation of dictionaries for students and experts must differ due to their varying expectations. Historically, dictionary makers have conducted their research intuitively without prior knowledge of the target audience. However, recent studies have shifted focus towards determining the needs and wants of users through surveys, interviews, and transcripts. These studies have clarified user behavior and revealed a tendency towards unconventional usage patterns. Among these preferences is the recent trend of relying on portable memory devices (e.g. flash drives, hard drives) and online dictionaries for quick access in virtual environments. Quick accessibility and expansive capabilities were cited as the primary reasons for this preference.

The next step involves data collection. Research often states that it is based mainly on three possible sources, namely previous dictionaries, transcription and corpus, but there are also studies that include the insight method. In many foreign dictionaries, texts have been diversified by employing a more flexible language description, while literary texts are preferred in local dictionaries for indexing. The next stage after data selection is how to present the data. There are no strict rules for presenting the content in the dictionary, so dictionaries have been made in similar formats and frequently follow tradition. The structural components of the dictionary are considered under the following titles:

Mega structure: The structure of the dictionary consists of two parts: the word list and the external structure. The external structure includes the cover information, instructions for usage, author and contributor details, publication information, acknowledgements, units of measurement and currency, geography, and special descriptive lists.

Macro structure: The section of a dictionary containing the alphabetical list of entries is called the "dictionary headword" or "lemma".

Particle Structure refers to the layout of the headword or lemma, with two main interpretations: formal and semantic. The formal interpretation includes spelling, phonology, syllabification, and grammar, while the semantic interpretation includes definition, usage, and origin. Particle Structure is divided into the following sections:

Headword: indicates which units are preferred as lexical items. Headwords are listed lexical items found by the user. The lexical item is included in the dictionary according to its representativeness and suitability to user needs. This phenomenon, called lexicalization, refers to the incorporation into dictionaries of words or phrases that have been created in different ways, or

that are in the language, or that have existing meanings or new meanings, or that are borrowed from another language. The following sections are *grammatical information*, which reports the root of the word, plural form, affixes; *part of speech*, which indicates the type of word; *phonological information*, showing the sounds in the word; *etymology*, showing the origin of the word; *definition information* showing how the word is used in context; *cross-reference structure* section consisting of arrows and signs directing the article head to other articles.

As can be seen from the study, the main expectation from the dictionaries prepared after certain stages is that the dictionary meets the needs and has quick access. It is a necessity to pay attention to these issues in order for dictionaries, which are commercial tools after being printed, to find a place in the market.

Kaynakça

- Aslan, E. (2020). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri). *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9 (23), s. 155-169.
- Atkins, B. T. & Sue, Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Baskın, S. (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi, *International Journal of Language Academy*, 2 (4), 445-457
- Baskın, S. & Birol, G. Sözlük ve Sözlük Kullanıcıları: Hangi Sözlük Kimin İçindir? *Turkish Studies*, 12 (15), 135-160.
- Bergenholtz, H. & Sven, T. (1995). *Manual of Specialised Lexicography The Preparation Of Specialised Dictionaries*. John Benjamins Publishing Company.
- Bergenholtz, H. (2014). Sözlük nedir? (çev. E. Corga). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 10, 21-34.
- Bilgin, H. (2015). Sözlükte “Madde” İle İlgili Terimlerin Tanımı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 95-108.
- Boz, E. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu. Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz (Haz.) *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, 3-43. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2011). Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış. *Sözlük Bilimi Yazıları*. 43-56. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2011). Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Batı Kökenli Sözcüklerin Köken Dili ve Biçim Sorunu “Sigara” Örneği. *Sözlük Bilimi Yazıları*. 7-26. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 9-14.
- Boz, E. (2014). Değişen sözlük kültürümüz. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 746, 30-33.
- Boz, E. (2015). Kullanıcı ve sözlük ilişkisi. *Erdem*, 69, 41-52.
- Bozkurt, F. (2014). Sözlükbilimi Nedir? Henning Bergenholtz - Rufus H. Gouws. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 9, 72-85.

- Bozkurt, F. (2017). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler için Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri*. Kesit Yayınları.
- Jackson, H. (2016). *Sözlük Bilime Giriş* (Cev: Mehmet Gürlek, Ellen Patat). Kesit Yayınları.
- Hartmann, R., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Hartmann, R. (2013). Resources. *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Edt. Howard Jackson, 373-390.
- İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri. *Turkish Studies*, 4 (4), 534-554.
- Kocapınar, P. (2014). *Kavram sözlükleri ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi söz varlığı üzerine bir deneme*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Komisyon. (Ed.). (2009). *İslam Ansiklopedisi*. (37. cilt). TDV Yayınevi.
- Kahraman, M. (2016). Sözlük bilim kuram, ilke ve yöntemler üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (8), 3288-3312.
- Nesi, H. (2013). Researching Users and Uses of Dictionaries. *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Edt. Howard JACKSON, 62-74.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 92-101.
- Svensén, B. (2009). *A handbook of lexicography the theory and practice of dictionary-making*, Cambridge University Press.
- Sterkenburg, P. (2003). 'The' dictionary: definition and history. *A Practical Guide to Lexicography*. Edited by Piet van Sterkenburg. 3-17. John Benjamins Publishing Company.
- Varantola, K. (2002). Use and Usability of Dictionaries: Common Sense and Context Sensibility? *Lexicography and Natural Language Processing A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins* (Editör: M.-H. Corréard). 30-44. EURALEX.
- http://www.euralex.org/elx_proceedings/Lexicography%20and%20Natural%20Language%20Processing/Krista%20Varantola%20%20Use%20and%20Usability%20of%20Dictionaries%20Common%20Senseand%20Context%20Sensibility.pdf
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Zheng, H. & Wang, X. (2016). The Use of Electronic Dictionaries in EFL Classroom. *Studies in English Language Teaching*, 4 (1), 144-156. <http://www.scholink.org/ojs/index.php/selt/article/view/489/454> (Erişim Tarihi: 08.02.2017).
- Ethical Statement/Etik Beyan:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
- Çatışma beyanı/Declaration of Conflict:** Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.
- Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0